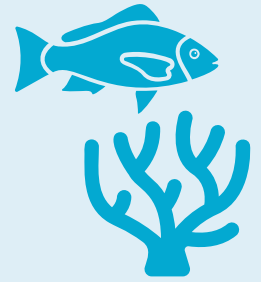

Na iveimaliwai ni veika bula e wai kei na qoli

Na veika bibi me baleta na Pasifika mai na Matabose kei Vuravura **Matabose ni Veimatanitu ena Veisau eso ni Draki** (IPCC) Kaono ni Ripote ni Vakadidike (AR6) ena Revurevu, Vakamatautaki kei na Vakaleqai rawarawa

E VAKAYAVALATI NA NODRA ITIKOTIKO

na veika bula e wai ena

tubu ni katakata ni wasawasa

tubu ni titobu ni wasawasa

vakagagai ni wasawasa

akalailaitaki na ivakatagedede ni 'oxygen'

na draki voravora eso

VEISAU

yali na lase kei na ituvaki ni cakau

vakalailaitaki na kedra lelevu na ika

veidewavi ni mate dauveitauvi

Na yali ni veiqaravi ena veimaliwai ni veika bula ena baravi kei na veika bula e wai

veisau na kedra iwiliwili na ika

sa dua na ka e ririkotaki vakabibi

Na iwali ka vakayagataka na veika – bula

e rawa ni vuqa na kena yaga

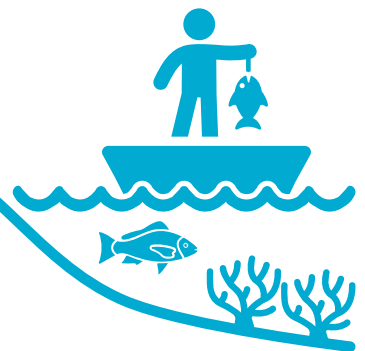
Na digidigi ni veivakamatautaki

e oka kina na veimataqali vakarau ni bula kei na veisau tovo

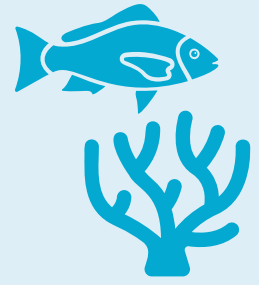
Na ivakarau na **'RIDGE TO REEF'**

e vakayagataka na ivakarau vinaka duadua ena loma ni wai

VEIVAKAMATAUTAKI

Na iveimaliwai ni veika bula e wai kei na qoli

Na veika bibi me baleta na Pasifika mai na Matabose kei Vuravura **Matabose ni Veimatanitu ena Veisau eso ni Draki** (IPCC) Kaono ni Ripote ni Vakadidike (AR6) ena Revurevu, Vakamatautaki kei na Vakaleqai rawarawa

NA CAVA E YACO TIKO

Era vakacacani na ikanakana e wasawasa me vaka na lase ni cakau, veidogo kei na idavodavo co ni waitui, ena so na gauna e vakarusai.

Na ikanakana e wai era sa vakayavalati tiko ena tubu ni katakata ni wasawasa, tubu na titobu ni wasawasa, na voravora ni draki ca lelevu, vakalailaitaki na ivakatagedegede ni 'oxygen' ni wasawasa, kei na gaga ni wasawasa. Na yali ni ikanakana e vakaleqa e levu na mataqali veika bula e wai kei na nodra taqomaki na isoso ni ua. Kena ikuri, na kena sa lailai tikoga na veimataqali ika taletaki ena kakana ka sa vakayavalata talega taqomaki ni kakana.²

Na balavu kei na veitaravi ni katakata ni wasawasa sa vakasaurarataki tiko ena mataqali veikabula ena waitui ka vakakina na veimaliwai ni veika bula.*** Na veitaravi ni katakata ni siga sa vakayali e vuqa na iubi ni lase.^{3**} E vuqa na yanuyanu ena Pasifika era sa vakaivolataka oti na kena lutu sobu na levu ni lase.⁴

E sotava na veika rerevaki na veidogo mai na veisau ni draki, na lailai ni veikau kei na tuvai vakaca na vakatorocaketaki na baravi. Era sa toso voleka tiko kina iso ni ua na veidogo ena vuku ni tubu ni titobu ni wasawasa ka ra ririkotaki ni ra na vakarusai ena luvuci. Na cagilaba katakata e vakavuna tale ga na leqa levu ki na veimaliwai ni veika bula. E vuqa na yanuyanu lalai era sa volai tukutukutaka na latusobu levu ni iwiliwili ni veidogo.⁵

E vakalevutaki cake na katakata ni draki ni wasawasa na levu ni mataqali meca ni veikabula e wai. E vakaturi ena vuravura raraba ni mate e rawa ni vakavuna na vakarusai ni lase me vaka na vakavulavulataki ena katakata ena yaco ena vicasagavulu na yabaki mai oqo, e tarai taumada na Pasifika.⁶

Na yali ni veika bula e wai kei na veimaliwai ni veika bula e baravi kei na vanua sa dua na ka bibi ena veimatanitu yanuyanu lalai.¹ E dina ni vakavulavulataki ni lase sa ivakaraitaki laurai ka rabailevu ena veisau ni draki ena veianuyanu lalai, e vuqa tale na revurevu e tara na veimaliwai ni veika bula e waitui.

* = nuidei

** = yalodei cecere

*** = yalodei sara

1 15.3.3.1.3

2 FAQ 15.3

3 Chapter 15, Executive Summary

4 15.3.3.1.3

5 15.3.3.1.3

6 15.3.3.1.3

NA CAVA E RAWA NI YACO TALE

Na veisau ni draki, vata kei na veivakasosataki ni tamata, ena tomana tikoga na kena yavalati na lase ni cakau, co ni waitui, na veidogo kei na veimaliwai ni veika bula ena veinuku e baravi.*** Ni sa yali na veimaliwai ni veika bula oqo, sa na vakakina na ika kei na veika bula eso ka vakararavi tale kina ka yaga vei ira na veibisinisi me vaka na 'ecotourism' kei na qoliqoli.⁷ Me kena ikuri, na kena vakawabokotaki na veimaliwai ni veika bula sa na tarava mai ki na yali ni veiqaravi ni veimaliwai ni veika bula koya e bibi ki na itikitiko ni yanuyanu.⁸ Me kena ivakaraitaki, na lase ni cakau, na veidogo, kei na co ni waitui era vakalailaitaka na ua ka rawa ni taqomaka na bula ni tamata. Kena ikuri, na veidogo e rawa ni vakaberaberataka na kena yali na veinuku, ena sega beka ni rawa ni salavata kei na toso cake na wasawasa.⁹

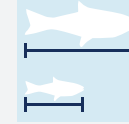

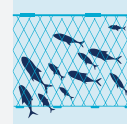

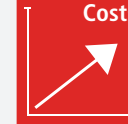

Na levu ni lewe ni manumanu e tiko ena Wasa Pasifika e namaki me na lutu sobu ena ituvaki ni draki mai muri, ka na tara na kena tiko rawa na kakana¹¹. * Me kena ikuri, e dua na veisau ni draki ka semati ki na 20% na lutu ni ika veilase ena so na vanua ena yanuyanu ni Pasifika ena 2050 ka na rawa ni yaco na gadrevi me sivia na tatamusuki tudei.¹²

E namaki na veisau ni draki me veisautaka na kena veiwasewase na mataqali veika bula e wai ka yaga vakalevu kina vakailavotaki ni Pasifika. Kena ivakaraitaki, na skipjack kei na yellowfin tuna e namaki me toso ki na tokalau. Oqo ena vakalailaitaka na levu ni tuna e rawati ena loma ni vanua cokovata vakailavo ni 10 na Matanitu ni Pasifika kei na vanua vakarurugi vata ena 10 na pasede ena 2050.¹³

E dina ni sega ni tautauvata na kena rawai ni tubu cake na draki na vei cakau — eso era na sotava na ravuravu bibi ni veivakavulavulataki ni lase ena veiyabaki ena draki muri mai.** Oqo ena rawa ni vakavuna na kena yali tale na ubi bula ni lase ka yaga vei ira na ika ni veilase, ka rawa ni vakalailaitaka na kena rawa ni tubu tale na lase.¹⁰ Me kena ikuri, na bibi ni vakabulabulataki ni lase ena rawa ni yaco tiko ena tini na yabaki mai oqo ena dua na ituvaki katakata ka salavata kei na 1.5°C Parisi veidinadinati.**

7 15.3.3.1.4
 8 Chapter 15, Executive Summary
 9 15.3.3.1.4
 10 15.3.3.1.1, 15.3.4.4
 11 SPM.B.4.3
 12 15.3.4.2
 13 Chapter 15, Table 15.5
 14 Raica na 'Veimaliwai ni veika bula e wai kei na igoliqoli' i'Uvatuva ni dina me baleta na ikuri ni ivakamacala.

Na revurevu kei na veika ka salavata kei na veisau ni draki kei na veivakayavalati tale eso vakatamata ena lase ni cakau kei na qoliqoli

	Veisau e wasawasa	Eso tale na revurevu ni tamata	Kena isau ni Veika ka vakayacori
Cakau lase	katakata ni wasawasa ni kena vakagagai na wasawasa Na cava levu e yaco Vakalailaitaki ni cagibulabula ni wasawasa Vakavulavulataki ni Coral Vakaseyavutaki ni ituvaki ni lase ni cakau Vakacacani ni cava	Duka kelikelivaki e wai Keli tani ni qele e wai Eso tale na revurevu Totolo ni Tubu ni 'Algae' (veika kacabote) qoli Veivakarusai qoli Vakacacani kei na bulu ni lase	na Veika Bula Vakailavo Bula vinaka ni tamata Yali na vanua ni bula/veimataqali veika bula Vakalailaitaki na rawaka ena qoli Yali na veitaqomaki e baravi
Qoliqoli	 Biuvanua/curumi mai ni veika bula Vakaseyavutaki na veika bula ka vakaqana se vivili Vakalailaitaki ni kedra levu	 Bula vakayago ni ika Qoli vakasivia Veivakatorocaketaki e baravi	 Vakaleqai ni veika bula Isau levu ni cacacaka Veisau ni veika e qolivi

Na Cakau lase kei na qoliqoli era sa vakayavalati ruarua ena draki kei na revurevu ni tamata. Na kena tarovi na revurevu ca ni tamata ena veimaliwai ni veika bula e rawa ni vakalailaitaka na nodra rawa ni sotava na leqa ni draki [5.21], me kena ivakaraitaki, ena veiqaravi ni ulunivanua ki na cakau ni veiliutaki.¹⁴

DIGIDIGI NI KENA ISAU

Na iwali ena kena ivakayagataki na veika bula e rawa ni levu sara na kena yaga ni kevaka ena caka vakavinaka ka vakayagataki.**

Na vakacokotaki ni Kila-ka ni iTikitiko kei na Kila-Ka ni Vanua (IKLK) e sa ka bibi sara ki na iwali oqo. Sa tukuna o IKLK na veivakamatautaki ni veika bula e Viti ena kena kilai na veimataqali vanua e ganita me vaqacacotaka na ituvaki ni baravi ka vakalailaitaka na kena vakaseavutaki ka yali na baravi.¹⁵ Eso tale na iwali e yavutaki ena veika bula e oka kina na lewai ni veisau ni wai, na vakalesui mai ni vanua kei na veikau me vaqacacotaki kina na waitui kena iso ni ua ni baravi.¹⁶ Ia, na mana ni iwali e yavutaki ena veika bula e rawa ni vakataotaki ena katakata kei na so tale na leqa ni draki.¹⁷

Na ivakarau ni veiqaravi ni 'Ridge to Reef' ena rawa ni vakavinakataka cake ka taqomaka ka vakataudeitaka na vemaliwai ni veika bula e wai.

Na iwalewale oqo e okati kina na kena lewai vinaka cake na veikau, na kakana bulabula kei na vakalailaitaki na wai ca ni uciwai me vakalailaitaki kina na tarai na lase ni cakau mai na revurevu vakatamata.¹⁸

Era sa vakamatautaki ira tiko na goneda ni baravi ena veisau ena ituvaki ni vanua.

E dau vakayacori oqo ena kena veisautaki na bula (me vaka na saravanua), vakalevutaka na kena vakarautaki na 'aquaculture', vakavinakataka cake na sala ni veimaliwai kei na ivakarau ni veitokoni me wali kina na vakalailaitaki ni rawaka ena qoli, ena veisau na vanua ni qoli kei na veisau ni mataqali kabula me rawati.¹⁹ Na veitokoni ni veisiga ni mataka e rawa ni oka kina na kena vakarautaki na dinau ni sitoa ni kakana vakatabakidua me baleti ira na goneda ni oti na leqa tubukoso, me vaka sa yaco ena veivanua tale eso.²⁰ Me kena ikuri, na tubu ni uca ena veisiga ni mataka e rawa ni dolava na vanua vou ena loma ni vanua ena susu ika e wai ena Yanuayanu o Solomoni, ka vakalailaitaka na kena qolivi vakasivia ni baravi.²¹

* = nuidei

** = yalodei cecere

*** = yalodei sara

iWali ni veivakamatautaki ka vakamacalataka na leqa ni veisau ni draki²²

Iwali ni baravi kei na veika-bula e wai

- Vakalesui mai ni itikitiko
- Vanua taqomaki ena veika bula wai kei na OECMs
- Maroro ni draki ena itikitiko taqomaki
- Tatamusuki tudei
- Lewai ni kena vakamatautaki na draki
- Veiqaravi ni veimaliwai ni veika bula

Veivakarautaki ni vakamatautaki ni veimaliwai

- Rabailevu ni kila-ka
- Lawatu ni veimaliwai veicurumaki
- Vakaitavi
- Veimataqali ni vakarau ni bula
- Veitosoyaki
- iYau vakailavo kei na makete
- Parokaramu me sotava na leqa tubukoso
- Veiliutaki ena veitabana ni wasawasa
- Veidinadinati ni veiwaseitaki ni veisoqosoqo

Tara na iyaya ni cacacaka kei na tekinolaji

- iCili kei na tokitokitaki
- Tataqomaki kei na veinuku kei na vakabulabulataki ni matasawa
- Ivakarau ni veivakasalataki taumada
- Ituvatuva vakagauna kei na nanamaki eso
- Ivakarau ni vakadikevi ni veika
- Vakabulabulataki ni veivakalesui mai
- Veivukei ni vakatotolotaki ni bula

Veiliutaki ena ridge-to-reef: Ena veiyanyanu lalai, na vanua, na baravi kei na veimaliwai ni veika bula e wai e veisemati ka tu vakataki ira, ka veivuke na ivakarau yadua ena kena maroro ni nodra bulabula na kena vo. Na veitaqomaki se vakalesui mai ni dua se sivia na veimaliwai ni veika bula oqo ena yaga vei ira na kena vo. Na veimaliwai ni veika bula oqo e rawa ni vakarautaka na veiqaravi ni veitaqomaki mai na veika rerevak.²³

15 15.5.4

16 FAQ 15.2; Raica na Wase 3, Table 3.3 me baleta na dikevi matailalai ni iwali e yavutaki — ena veika bula

17 Wase 3, Executive Summary

18 Table 15.6; me baleta na ikuri ni ivakamacala raica na Figure 15.4

19 FAQ 15.2

20 Chapter 15, Table 15.7
21 15.5.6

22 3.23

23 15.4